

Andrzej POPPE

O bibliografii katalogów rękopisów słowiańskich

W związku z publikacją: David Džaparidze, *Mediaeval Slavic Manuscripts. A Bibliography of Printed Catalogues*, ed. The Mediaeval Academy of America, Cambridge — Massachusetts 1957, s. XII + 131 + 9 tabl.*

Sprawa ewidencji całości zinwentaryzowanych i rozproszonych w setkach publikacji zasobów słowiańskiej spuścizny rękopiśmiennej stała się aktualna już przed półwieczem, znajdując skromną próbę rozwiązania w zestawionej przez I.M. Smirnowa bibliografii katalogów rękopisów słowiańskich¹. Szczupłość jej informacji, postęp prac inwentaryzacyjnych i publikacji katalogowych, jak i zasadnicze zmiany w rozmieszczeniu i organizacji księgozbiorów najzasobniejszego w rękopisy słowiańskie kraju, postulowały potrzebę zaktualizowania ewidencji i pogłębienia jej treści informacyjnej. Zadania tego podjął się autor omawianej tutaj pracy. Oddane przez niego do dyspozycji slawistów repertorium katalogów rękopisów słowiańskich epoki feudalnej należy do tej kategorii rudymentów warsztatu badawczego, które nawet przy stwierdzonej ułomności pozostają pomocą nieodzowną. Układ materiału bibliograficznego ma charakter geograficzno-topograficzny, co przysparza mu wielu zalet, pod warunkiem, że odzwierciedla on stan aktualny i kieruje się dokładnie ustalonymi zasadami klasyfikacji.

Praca składa się z dwóch części: pierwsza obejmuje zbiory rękopiśmienne ZSRR, druga zaś — w innych krajach Europy. Poprzedza je wstęp, w którym obok zestawów tematycznych i przeglądów rękopisów, sprawozdań z doraźnych poszukiwań w archiwach i bibliotekach, znajdujemy także bibliografię z zakresu dziejów książki rękopiśmiennej i nauk pomocniczych historii. Z prawie 700 (664 plus uzupełnienia) odnotowanych w książce pozycji przeszło 500 dotyczy zasobów rękopiśmiennych znajdujących się w archiwach, muzeach i bibliotekach ZSRR. Część druga gromadzi bibliografię w alfabetycznym układzie poszczególnych krajów z uwzględnieniem chrześcijańskiego Wschodu (Jerozolima, Athos, Synai).

Z tytułu pracy wynika, iż w bibliografii uwzględniono katalogi średniowiecznych rękopisów słowiańskich. Tak wytyczony zakres chronologiczny i tematyczny wymaga omówienia. Jak wynika bowiem z wartości pracy, autor nie potraktował terminu „średniowieczny” w przyjętym ogólnie znaczeniu i zakresie chronologicznym. Kierując się faktem, że przytłaczająca większość katalogów dotyczy rękopisów wschodnio-

* Dla oszczędności miejsca nie podaję opisów bibliograficznych notowanych w repertorium D. Džaparidzego, odsyłając doń skrótowo w nawiasie, składającym się z sygla nazwiska autora (D.) i numeru bieżącego. W przypisach cytowane są z zasady prace nie umieszczone przez D. Džaparidzego, wyjątkowo również takie, które nie mają pełnego opisu bibliograficznego. Inne skróty stosowane w tekście i przypisach: GIM — Государственный исторический музей; ЖМНП — Журнал Министерства народного просвещения; Изв. ОРЯС, Izv. ORJaS — Известия Отделения русского языка и словесности императорской АН; LZAK — Летопись занятий Археографической комиссии; LOII — Ленинградское отделение института истории АН СССР; Сб. ОРЯС — Сборник Отделения русского языка и словесности императорской АН; Труды ОДРЛ — Труды Отдела древнерусской литературы АН СССР; CGADA — Центральный государственный архив древних актов; ЧОИДР, COIDR — Чтения в Обществе истории и древностей российских при Московском университете.

¹ Указатель описаний славянских и русских рукописей отечественных и зарубежных книгохранилищ, Сергиев Посад 1916. Pokażny wykaz inwentarzy i katalogów rękopisów (w układzie alfabetycznym tytułów) opublikowano ostatnio w apiksie do Українськї Письменники. Біо-Бібліографічний Словник, т. I, Давня Українська Література (XI-XVIII ст.ст.) уклад Л.Е. Махновець, Київ 1960, s. 885—953.

słowiańskich, autor bez omówienia postawił znak równości między pojęciem średniowieczny i staroruski, który to przymiotnik, jak wiadomo, przydawany jest w nauce wszystkim zjawiskom na Rusi przedpiętrowej, a więc do końca XVII w. Wreszcie czytelnik powinien być również uprzedzony o umowności samego określenia „rękopisy średniowieczne”, bowiem ściślej chodzi tu o zabytki piśmiennictwa X–XVII w. zachowane z reguły w kopiach późniejszych, a nawet w rękopisach XVIII–XIX w. Inna sprawa, co rozumie autor przez rękopisy słowiańskie. W odniesieniu do średniowiecza sprawa ta nie powinna w zasadzie budzić wątpliwości. W grę wchodzi bowiem zabytki pisane w jednym z języków słowiańskich za pomocą alfabetu cyrylicy, ewentualnie głagolicy, z uwzględnieniem oczywiście mniej licznych zabytków językowo-słowiańskich z kręgu łacińskiej kultury piśmienniczej (Dalmacja, Chorwacja, Czechy, Polska). Przy przesunięciu zaś granicy na koniec XVII w. liczba tych ostatnich gwałtownie wzrasta i wymaga specjalnej ewidencji, tym bardziej że właściwie również średniowieczne zabytki łacińskie powstałe w południowo-zachodniej i zachodniej Słowiańszczyźnie z powodzeniem mogą być zaliczane do słowiańskiej spuścizny rękopiśmiennej.

Właśnie przy przeglądzie katalogów zbiorów polskich i czeskich uwidacznia się brak konsekwencji autora, który — jak można się domyślać — miał na uwadze tylko rękopisy cyrylicy i głagolickie. Stąd też myląca jest notatka informacyjna, iż Wisłockiego katalog rękopisów Uniwersytetu Jagiellońskiego (D. 606) zawiera opis 4176 rękopisów. Autor nie podaje przy tym, iż Kałużniackiego opis kodeksów słowiańskich Uniwersytetu Jagiellońskiego (D. 607) obejmuje tylko pięć rękopisów i nie zaznacza, że 15 rękopisów cyrylicy zinwentaryzowanych przez Janickiego w katalogu biblioteki Załuskich (D. 600)² znajduje się w Bibliotece Publicznej w Leningradzie. Czytelnik nie dowiaduje się również o zmianach zaszytych w zbiorach rękopiśmiennych Ossolineum, mimo iż autor sygnalizuje także inwentarz J. Turskiej (D. 623). Informacja zaś, że wszystkie w zasadzie rękopisy słowiańskie (cyrylicy ze zbiorów Ossolineum) pozostały we Lwowie i znajdują się obecnie w dziale rękopisów Biblioteki AN USRR, byłaby nader cenna.

Układ geograficzno-topograficzny, którego zalety są oczywiste, nie spełnia niestety postulatu aktualności. Podkreślić należy, że przed autorem stało zadanie wyjątkowo trudne. Rozmieszczenie zbiorów rękopiśmiennych po Rewolucji Październikowej uległo radykalnym przemianom i — trzeba to podkreślić — ze wszech miar korzystnym zarówno dla bezpieczeństwa i trwałości samych zbiorów, jak i dostępu do nich. Wartościowe kolekcje prywatne i kościelne przekazane zostały do centralnych i lokalnych archiwów, bibliotek i muzeów. Olbrzymia praca nad przyjęciem, ułożeniem i wstępną inwentaryzacją zbiorów nie mogła oczywiście sprzyjać publikacji nowych katalogów. Dopiero w ostatnich latach można zauważyć wyraźne ożywienie w tym zakresie. Na progu realizacji stanęły ostatnio projekty o nie spotykanym dotychczas rozmachu: opracowania międzynarodowego katalogu dawnych rękopisów słowiańskich. Jak należy się spodziewać, zamiary te przybiorą kształt roboczy na V Kongresie Słowistów³. W toku tych prac bibliografia D. Dżaparidze okaże się niewątpliwie przydatna.

Mimo trudności, pogłębionych zapewne przeszkodami w śledzeniu publikacji bieżących, autor miał możliwość uczynić swą bibliografię bardziej aktualną, już choćby poprzez lekturę tych przewodników i artykułów informacyjnych, które ukazały się w ZSRR i w części trafiły też do zestawu recenzowanej pracy. Szczególnie istotne byłoby wskazanie, że archiwa poklasztorne, a więc w większości materiały aktowe, przekazano do archiwum oddziału leningradzkiego Instytutu Historii AN (LOII)⁴ oraz Centralnego Państwowego Archiwum Akt Dawnych (CGADA), zaś biblioteki poklasztorne trafiły do działów rękopiśmiennych.

² Zabrakło tu zresztą informacji o losach rewindykowanych zbiorów (w 1944 r. spłonęło 12 599, zachowało się 1744 jednostki), zob. B. Horodyski, Spuścizna działu rękopiśmiennego Biblioteki Załuskich, *Przegląd Biblioteczny* 16 (1948) z. 1–2, s. 40–63.

³ Zob. Д. С. Лихачев, Работа по описанию старых словянских рукописей в СССР после IV международного съезда славистов, *Известия АН — Отд. литературы и языка* 20 (1962) z. 1, s. 64–67; por. dwa projekty zbiorczego katalogu: Е.Е. Гранстрем, О подготовке сводного каталога славянских рукописей, *Ленинград* 1958 oraz przewodniczącego Komisji Archeograficznej М. N. Тихомирова (*Вопросы Истории*, 1961, nr 12). Ten ostatni projekt proponuje skatalogowanie wszystkich rękopisów do 1400 r. przechowywanych w ZSRR, a więc nie tylko słowiańskich.

⁴ Nowszą informację o jego zasobach zob. Путеводитель по архиву ленинградского отделения Института истории, Москва-Ленинград 1958.

⁵ Autor pominął przegląd zespołu tichwińskiego w jego przedrewolucyjnym składzie, opublikowany przez B. D. Grekova (*LZAK* 26, 1914, s. 10–32).

kopisów i starodruków różnych bibliotek centralnych i prowincjonalnych. Losy zbioru Komisji Archeograficznej są inne niż przedstawił autor, włączając je do zbiorów Biblioteki AN. Większa część kolekcji, w szczególności utwory historyczne (latopisy, chronografy), księgi i materiały aktowe, księgi lustracyjne itp. należą do archiwum LOII, natomiast dział rękopisów Biblioteki AN otrzymał tylko zabytki literackie. Autor nie odnotowuje przy tym wszystkich (poza D. 271, 272) inwentarzy zbiorów Komisji Archeograficznej publikowanych w jej wydawnictwie periodycznym: *Letopis Zaniatij Archeografičeskoj Komisiji* (LZAK; zob. np. t. XXVI, XXVIII oraz wykaz opublikowanych *Opisanij aktov* w t. XXIV, s. 288–289). Stąd też często zawodzi nieaktualna lokalizacja zbiorów prowincjonalnych, jak np. kolekcje klasztoru Uspienskiego Wielkiego z Tichwina⁶, katedry uspienskiej z Wielkiego Ustiuga⁷, klasztoru świrskiego⁷, które w latach 1920-tych trafiły do archiwum LOII (materiały aktowe) i działu rękopisów Biblioteki AN. Analogicznie wygląda sprawa zbiorów archangielskich, w tym znakomitej kolekcji klasztoru sijskiego, których najcenniejsze części trafiły do Leningradu⁸.

Autor zawsze podaje lokalizację rękopisów według miejsca ich przechowywania (choć nie zawsze aktualnego), zaskakują więc sporadyczne odstępstwa od tej zasady na rzecz miejsca znalezienia rękopisu. Tak jest np. w wypadku Rusi Zakarpackiej (s. 88), jakkolwiek nie uwzględniono w tym miejscu inwentarza rękopisów karpatoruskich Świącickiego (D. 468) oraz wyodrębniono autonomiczną republikę Komi (s. 83–84), gdzie właśnie w latach 1940–1950 i później osiedla nad Pieczorą zastąpiły z licznych rękopisów staroruskich nabywanych u miejscowej ludności. Trafiły one głównie do kolekcji Instytutu Literatury Rosyjskiej w Leningradzie (zob. *Biuletyn* tegoż Instytutu). Przy Wiatce (s. 76) zapomniano odnotować, iż miasto nosi obecnie nazwę Kirow.

O wartości repertorium tego typu stanowi jego serwis informacyjny. Trzeba stwierdzić, że jest on wyjątkowo nierówny, co zapewne tłumaczy się tym, że w wielu przypadkach autor nie miał możliwości zapoznać się naocznie z zarejestrowaną pozycją. Stąd też ogranicza się często do samej noty bibliograficznej, niekiedy dopełniając ją wskazówką o liczbie skatalogowanych rękopisów: do wyjątków już należy określenie datacyjne rękopisów zbyt zresztą sumaryczne. Brak też w zasadzie informacji o przekrojach tematycznych poszczególnych kolekcji, nawet w tych przypadkach, kiedy pozycja dotyczy kilkunastu, kilku lub nawet jednego rękopisu. Rzadko spotykamy bardzo interesujące objaśnienia, ale poważnym mankamentem stał się fakt, że autor nie opracował stałego kwestionariusza, który pozwalałby podawać zwięzły zasób informacji o zawartości poszczególnych katalogów.

Sam opis bibliograficzny poszczególnych pozycji również pozostawia często wiele do życzenia. Autor uboży go usuwając np. podtytuły w czterech kolejnych tomach katalogu rękopisów Biblioteki AN (D. 252, 253) i pozbawiając czytelnika istotnej informacji, iż tomy I i II zawierają opis zabytków religijnych, tom III — dzieł historycznych, tom IV — utworów literackich⁹. Podobnie w jednej notce bibliograficznej zanotowano kilkanaście tomów wydawnictwa: *Zapiski Otdela Rukopisej Gosudarstvennoj Biblioteki SSSR im. V. Lenina* (D. 167). Tymczasem obok sprawozdań z nabytków i wpływów, wyjątkowo przecież pokazanych po 1917 r. (gdyby autor miał możliwość przeczytać je, bardziej aktualnie wypadłoby rozmieszczenie zbiorów), zawierają one również inwentarze poszczególnych kolekcji, przeglądy tematyczne zasobów. Identyczną sytuację mamy w przypadku *Otčetov Biblioteki Publicznej w Leningradzie* (D. 249a–251a) oraz *GIM — Państwowego Muzeum Historycznego* (D. 157).

Nie wtajemniczonymu czytelnikowi absolutnie nic nie mówi skromny tytuł: *Bibliografičeskie materialy sobrannye A. Popovym* (D. 81), tymczasem są to idealnie szczegółowe opisy (z licznymi fragmentami tekstu) kilkudziesięciu przednich zabytków staroruskich, wśród których znajdują się takie perły, jak

⁶ Kolekcja ta liczy 65 jednostek, z czego cytowany (D. 383) katalog Rumowskiego zinwentaryzował 56 rękopisów.

⁷ Kolekcję tę autor lokalizuje w Karelo-Fińskiej SRR. Liczący 113 jednostek zbiór znajduje się w dziale rękopisów Biblioteki AN; z tego tylko 26 wywodzi się spośród 92 jednostek zinwentaryzowanych przez Wiktorowa (D. 427).

⁸ *Рог. Отчет о деятельности АН СССР за 1926 г., Ленинград 1927, s. 257–261.*

⁹ *В. И. Срезневский — Ф. И. Покровский, Описание рукописного отделения Библиотеки императорской Академии Наук, Т. I. 1. Книги священного писания, 2. Книги богослужебные, Санкт Петербург 1910, XVI + 525 s.; Т. II. 1. Творения отцов церкви, 2. Богословие догматическое и полемическое, 3. Богословие учительское, Петроград 1916, 629 s.; Т. III. 1. Хронографы, летописи, степенные родословные, разрядные книги, Ленинград 1910, 233 s. (wyd. 2 uzup., t. III, Москва-Ленинград 1959, 707 s.); Т. IV, opr. А. П. Кононов; В. Ф. Покровская, 1. Повести, романы, сказания, сказки, рассказы, Москва-Ленинград 1951, 560 s.*

kodeks uspieński z XII w. i kodeks czudowski z XIV w.¹⁰ Ta przesadna oszczędność w opisie bibliograficznym rzuca się w oczy także w przypadku sześciotomowego katalogu kolekcji Titowa (D. 220), gdzie wskutek opuszczenia podtytułów nie został uwidoczniiony tematyczny układ poszczególnych tomów. Nie zaznaczono, że chodzi o bogatą kolekcję ponad 2000 rękopisów¹¹. Podobnie usunięto z katalogu rękopisów pergaminowych E. Granstrem (D. 211) wiele mówiący podtytuł: Rukopisi russkie, bolgarskie, moldavovlachijskie, serbskie.

Przykłady tego rodzaju można by mnożyć, ograniczymy się tutaj tylko do jednej jeszcze pozycji, która nie jest właściwym katalogiem, a której treść w opisie bibliograficznym (D. 2) ujawnia się nader skromnie. Idzie tu o coroczne krytyczno-bibliograficzne przeglądy publikowanych katalogów rękopisów, pomocy paleograficznych i źródłoznawczych pióra znakomitego znawcy dawnej spuścizny rękopiśmiennej W.N. Peretza¹². W danym przypadku byłoby może bardziej celowe zamieszczenie odpowiednich adnotacji przy recenzowanych kolekcjach. W tej bowiem postaci nota bibliograficzna z cenną pozycją pozostaje bezużyteczna, czytelnik zaś, nieświadomy, iż np. wymienione w innym miejscu katalogi A. Prusaka (D. 214), M. N. Speranskiego (D. 650), W. I. Srezniewskiego (D. 261) posiadają godne uwagi omówienie W. Peretza¹³.

Ostatnia uwaga wiąże się z kwestią odnotowywania recenzji poszczególnych katalogów. Autor czyni to wyjątkowo, podczas gdy — naszym zdaniem — adnotacje recenzyjne, chociażby ze względu na ich rolę informacyjną, powinny być regułą, jakkolwiek dyskusować można o pewnej selekcji. Wymienimy przykładowo tylko kilka, stanowiących cenne dopełnienia publikowanych katalogów. Przy katalogach A. Lebedewa (D. 436) i S. Szczegłowej (D. 440) pominięto wartościową recenzję A. A. Nazarewskiego¹⁴, przy katalogu rękopisów słowiańskich w zbiorach rumuńskich A. Jacimirskiego (D. 625) recenzję Ch. Łoparewa¹⁵ i W. N. Peretza¹⁶, przy katalogu rękopisów południowosłowiańskich i staroruskich w bibliotekach obcych, tegoż autora (D. 503) recenzję A. W. Michajłowa¹⁷, przy katalogu kolekcji klasztoru nowospasskiego N. Popowa (D. 140) — recenzję J. Kuncewicz¹⁸. Kapitalnemu dziełu A. Gorskiego i K. Newostrujewa — katalogowi rękopisów biblioteki synodalnej — ujęto cenne recenzje i uzupełnienia pióra takich znawców, jak I. I. Srezniewski i A. F. Byczkow¹⁹, I. Kuprianow²⁰, P. Bessonow²¹. Zamykając ten przykładowy wykaz warto wskazać jeszcze na recenzję P. Ławrowa z katalogu rękopisów serbskiego klasztoru Kruszedoła S. Petkowicza (D. 658), wyliczającą rękopisy o proveniencji ruskiej w tym zbiorze²².

Wracając do właściwego opisu bibliograficznego trzeba stwierdzić, że autor nie stawiał sobie zadania, aby ułatwić czytelnikowi dotarcie do poszukiwanej pozycji. Pokażna liczba katalogów, szczególnie rosyj-

¹⁰ Библиографические материалы собранные Андреем Поповым, № I. Описание сборника русского письма конца XII в., ЧОИДР, 1879 (ks. 1, s. 1—48; № XX. Описание сборника Московского Чудова монастыря под наблюдением В. Н. Щепкина, ЧОИДР, 1889, ks. 3, s. I—XXXI, 1—152, I—XXXIX. Nie sposób oczywiście wymienić tutaj wszystkie rozdziały tego wyjątkowo cennego katalogu.

¹¹ Przy numeracji poszczególnych rękopisów, pozostającej bardziej trwale w obiegu naukowym, pożyteczne byłoby zaznaczenie zawartości numeracyjnej poszczególnych tomów, np. Описание славянских рукописей в собрании А.А. Титова, т. II, Отцы церкви, Москва 1900, VI+153 s., opis nr 739—813; т. V, Сборники, Москва 1906, X+494+XXV s., opis nr 1488—1684. Autor nie uwzględnił także innego, inwentaryzującego 1680 rękopisów katalogu А.А. Титова (Охранный каталог славянорусских рукописей, з. 1—2, Ростов 1881—1883; з. 3—6, Москва 1888, 1889, 1892, 1895) wraz z cenną recenzją W. Ikonnikowa (Новые коллекции рукописей в России, Киевские Университетские Известия, 1889, декабрь, s. 253—282).

¹² Od 1905 do 1914 r. publikowane w czasopiśmie Киевские Университетские Известия, a w latach 1915—1917 — w ЖМНП.

¹³ Obok innych w ЖМНП 67 (1917), s. 1—43, podobnie nic nie mówiący jest opis innej pozycji W. Peretza (zob. D. 94).

¹⁴ Новые труды по описанию рукописных собраний г. Киева, Изв. ОРЯС 26 (1921, wyd. 1923), s. 277—288.

¹⁵ Отчет о присуждении Ломоносовских премий в 1905 г., Санкт Петербург 1906, s. 38—53.

¹⁶ ЖМНП, 1905, nr 11, s. 232—344.

¹⁷ Изв. ОРЯС 28 (1923, wyd. 1924), s. 399—413.

¹⁸ ЖМНП, 1906, cz. 2, s. 425—439.

¹⁹ Отчет о первом присуждении Ломоносовской премии, Сб. ОРЯС 7(1868) nr 1, albo Записки АН 13(1868) ks. 2, s. 145—300 w aneksie: Список рукописей синодальной библиотеки по новому счету oraz Указатель писателей и книг ко всем пяти томам описания.

²⁰ ЖМНП, 1853, март, s. 86—98.

²¹ Русская Беседа, 1856, ks. 2, s. 1—90.

²² Библиографическая Летопись 3(1917), s. 3—5.

skich, ukazywała się w dwóch wersjach wydawniczych: w periodyku, ewentualnie innym wydawnictwie ciągłym, lub też jako nadbitka czy też całkowicie odrębna pozycja, nie zawierająca nawet informacji o drugiej wersji wydawniczej. I tak np. jest regułą, że wszystkie obszerniejsze prace publikowane w *Izv. ORJaS, ČOJDR* itp. ukazywały się również samodzielnie. Mniejsze jest zło, kiedy autor podaje tylko periodyk, trudniej natomiast domyślać się, w jakim wydawnictwie ciągłym (np. D. 153, 268, 440, 625, 628) mogłaby być drukowana pozycja wykazana wyłącznie jako druk samodzielny. Podanie obu wersji wydawniczych ma szczególną wartość dla badaczy spoza ZSRR korzystających z niekompletnych w tym zakresie bibliotek. I tak np. nie podano, że katalog kodeksów latopisarskich A. Sziłowa (D. 61) jest nadbitką z *LZAK* t. 22 (1909), zaś katalog rękopisów starowierców W. Drużynina (D. 66) — z t. 25 (1912). Brakuje też wzmianki, że inwentarz rękopisów klasztoru spaso-jewfimjewskiego I. Szlapkina (D. 366) jest nadbitką z wydawnictwa: *Pamiatniki Drevnej Pismiennosti* 6 (1881), a inwentarz rękopisów Akademii Teologicznej w Petersburgu A. Rodoskiego (D. 226—230) — z *Christjanskoe Čtenie* (1889—1897)²³. Także podany jako pozycja książkowa katalog rękopisów Instytutu Historyczno-Filologicznego w Nieżynie M. Speranskiego, to nadbitka z czasopisma tegoż Instytutu²⁴. Katalog rękopisów dotyczących dziejów Kościoła z biblioteki Archiwum Głównego Ministerstwa Spraw Zagranicznych I Tokmanowa (D. 198) jest nadbitką z serii: *Čtenija v Obščestve Lubitelej Duchovnogo Prosveščeniija*, za rok 1880. Opis ewangelii ze zbiorów Archangielska G. Bugosławskiego (D. 280) drukowany był w poszczególnych numerach pisma: *Archangielskie Eparchialnye Vedomosti* nie tylko w roku 1903, ale i w 1904; w tym ostatnim roku praca ukazała się jako samodzielna pozycja katalogująca nie trzy, jak sygnalizuje autor, ale jedenaście ewangelii rękopiśmiennych.

Zwięzła notka o zawartości pozycji jest w tego rodzaju repertorium rzeczą konieczną, szczególnie dlatego, że często sam tytuł nie daje wglądu w treść dzieła. I tak np. praca Griszczenki (D. 301), o obojętnym tytule, zawiera paleograficzny opis dwóch pergaminowych zabytków: mszału z XIII/XIV w. i kazań Teodora Studyty z XV w.²⁵ Z zestawu bibliograficznego o kolekcji katedry św. Zofii w Nowogrodzie (od 1919 r. w Bibliotece Publicznej w Leningradzie) czytelnik nie dowiaduje się, że trzytomowy katalog Abramowicza (D. 231) ujmuje tylko nieznaczną część (t. I—89, t. II—57, t. III—113 rękopisów) zbiorów liczących 1575 jednostek, w tym 90 pergaminowych²⁶, zaś czterotomowy katalog kolekcji Uwarowa (D. 151)²⁷ zawiera opis 2243 rękopisów oraz 13 tablic paleograficznych. Informację o załączonych do dzieła podobiznach wybranych kart poszczególnych rękopisów należy uznać za niezbędną również w tych przypadkach, kiedy wydawca nie uwidocznił tego na karcie tytułowej. Uwzględniając potrzeby paleografów i językoznawców szedłbym nawet tutaj dalej, domagając się danych, z jakich zabytków pochodzą reproduktowane strony rękopisów. Czytelnik byłby też wdzięczny za objaśnienie, że *Bibliologičeskij Slovarʹ* P. Strojewa (D. 71) zawiera obok informacji o autorach staroruskich, wiele informacji o rękopisach i bibliotekach klasztornych, oraz za wykaz 19 księgozbiorów uwzględnionych przez A. Wiktorowa w jego inwentarzach zbiorów rękopiśmiennych północy Rosji (D. 107), nie mówiąc już o ich aktualnym rozmieszczeniu²⁸.

Uwadze autora uszło, że katalog rękopisów archiwum Synodu (D.246) notuje 4065 rękopisów, głównie jednak (w przeciwieństwie do biblioteki Synodu) niemediewistycznej proveniencji. Podobnie ma się sprawa z sześciotomowym katalogiem kolekcji Wachramiejewa z GIM (D. 155). Z 1132 zinwentaryzowanych tutaj pozycji około 400 to zabytki literackie i aktowe XVIII—XIX w. Słynna kolekcja klasztoru sołowieckiego (D. 247) w Leningradzkiej Bibliotece Publicznej, notująca w trzytomowym katalogu

²³ W ogóle pominięto w repertorium nabytki następnych lat publikowane przez A. Rodoskiego w *Христианское Чтение*, 1901—1908.

²⁴ Katalog publikowany był w wydawnictwie *Известия Историко-филологического Института* кн. Безбородко в г. Нежине 18, 19, 21, 22 (1900—1906).

²⁵ Wydano nie w 1943 lecz w 1944 r., *гес. И. Ш а с к о л ь с к и й, Вопросы Истории*, 1945, nr 2, s. 151.

²⁶ Według szczegółowego katalogu w rękopisie z lat 1856—1858. Zob. *Музейное собрание рукописей Гос. библиотеки СССР им. Ленина, Москва* 1961, nr 1369.

²⁷ Zabrakło tu też cennej recenzji M. N. Speranskiego w czasopiśmie *Археологические Известия и Записки*, 1894, nr 3—4.

²⁸ Chodzi tu o zbiory głównie klasztorów północnych, m. in. sołowieckiego, chołmogorskiego, swirskiego, białozierskiego i in., które po rewolucji trafiły przeważnie do działu rękopisów Biblioteki AN, a częściowo do archiwum LOII.

1513 pozycji, posiada też pominięty przez autora inwentarz rękopisów neumatycznych wydany odrębnie jako aneks do katalogu²⁹.

Cytowany przegląd rękopisów słowiańskich w bibliotekach Francji i Niemiec Berednikowa (D. 562) mówiłby czytelnikowi więcej, gdyby podano, iż zawarta w nim informacja dotyczy 72 rękopisów, w tym 17 z Berlina, 8 z Monachium, 7 z Wolfenbüttel, 6 z Drezna, 10 z Wiednia, 23 z Paryża i jednego z Reims. Nieścista i zbyt lapidarna jest również informacja o kolekcji Obščestva Istorii i Drevnostej Rossijskich (D. 189, 190), zawierającej 942 pozycje, przy czym liczne rękopisy XVIII—XIX w. wywodzą się również z tradycji staroruskiej. Autor nie zaznaczył ponadto, że do tomu II katalogu załączony jest opis archiwów (około 200 pozycji) O. Badjanskiego — A. Popowa — J. Wenelina, zawierających w większości kopie przygotowanych do edycji zabytków średniowiecznych. Niedostatecznie uwydatniona została treść doskonałego dzieła N. Nikołskiego, kryjącego pod skromnym tytułem: Materiały do chronologicznego wykazu pisarzy ruskich i ich utworów (D. 74) — obok bogactwa niezastąpionych informacji — rejestr setek rękopisów z utworami powstałymi na Rusi w X—XI w.

W sąsiedztwie tego cennego kompendium warsztatowego zbytecznie znalazła się inna pozycja tegoż autora: Materiały do dziejów staroruskiego piśmiennictwa religijnego (D. 75). Jest to publikacja 23 zabytków literatury kościelnej. Wprowadzając ją do wykazu D. Dżaparidze zasugerował się widocznie tytułem. Przemawia to raz jeszcze na korzyść zapoznania się z notowaną pozycją z autopsji. Zbytecznie też znalazł się w repertorium inwentarz archiwum biskupa Porfirego Uspieskiego (D. 268), który jako nie zawierający zabytków starszych, przekazany został z działu rękopisów Biblioteki AN do archiwum AN³⁰. Rękopisy zaś starszej daty kolekcji biskupa Porfirego znajdują się w zbiorach Biblioteki Publicznej w Leningradzie, jak to autor słusznie zasygnalizował (D. 224). Można by również darować czytelnikowi przewodnik po zespołach archiwalnych działu rękopisów Biblioteki Lenina (D. 159), bowiem chodzi tu o spuścizny naukowe uczonych. Skoro zaś pozycja ta znalazła się w omawianym repertorium, powinna wówczas zawierać adnotację, że przewodnik ten informuje m. in. o archiwach takich znakomitych znawców i badaczy rękopiśmiennych zasobów piśmiennictwa staroruskiego, jak F. Busłajew, A. Wiktorow, A. Gorskij, K. Newostrujew i in.

Dotychczasowe uwagi oparte były na przeglądzie całości zawartych w repertorium materiałów. Spróbujmy jednak skoncentrować uwagę na wybranym zespole rękopisów, aby uzyskać bardziej dokładną odpowiedź, w jakim stopniu praca wyczerpuje nakreślone sobie zadanie. Zatrzymamy się tutaj na liczących ponad 22 000 rękopisów zbiorach Państwowego Muzeum Historycznego w Moskwie (GIM), które na równi z bibliotekami: Lenina, Akademii Nauk i Publicznej w Leningradzie należy do największych skarbców starosłowiańskiej i staroruskiej spuścizny rękopiśmiennej. Obszerne omówienie i zestaw bibliograficzny D. Dżaparidzego (s. 22—31) wymienia tylko 15 z 27 wchodzących w grę kolekcji działu rękopisów GIM. Jeśli nawet uwzględnić, że o założonej w 1952 r. kolekcji zabytków piśmiennictwa na korze brzozonej autor mógł nie wiedzieć, pozostają inne, a wśród nich podstawowy zbiór muzealny założony w 1883 r. i liczący dziś 4136 jednostek. Niektóre z pominiętych zbiorów posiadają inwentarze drukowane, które umknęły uwadze autora³¹. W wykazie katalogów kolekcji klasztoru woskriesieńskiego (s. 28—29) nie uwzględniono istotnej pozycji O. Bodjanskiego³², zaś praca N. Popowa, omawiająca właśnie przejęcie m. in. tej kolekcji do Biblioteki Synodalnej, cytowana jest w innym kontekście (D. 132).

Prace tego typu są istotne dla śledzenia losów poszczególnych rękopisów. Wystarczy tu wskazać, że z 213 zinwentaryzowanych jednostek kolekcji woskriesieńskiej do Muzeum Historycznego trafiło w 1920 r. tylko 165 rękopisów³³. Na to, aby śledzić bogacenie się zasobów rękopiśmiennych GIM, istotne znaczenie posiada kilkanaście tomów jego wydawnictwa (Otčety), omówionych niestety sumarycznie w jednej notce (D. 157). W sprawozdaniach tych zawarte są bardzo istotne korektury do katalogów drukowanych, które opisują przejmowane kolekcje. Tak np. rękopisów (z wyjątkiem jednego) zinwentaryzo-

²⁹ Краткий обзор крюковых и нотнойлинейных певчих рукописей Соловецкой Библиотеки, Казань 1910.

³⁰ Zob. Труды Архива АН, z. 1, Ленинград 1933, s. 130.

³¹ Zob. Н. П. Попов, Рукописи Московской синодальной библиотеки, т. II, Симоновское собрание. Москва 1910 (nadbitka z ЧОИДР, 1910, ks. 2).

³² По поводу описания славяно-русских рукописей Воскресенского монастыря, Москва 1870.

³³ Zob. М. В. Щепкина — Т. Н. Протасьева, Сокровища древней письменности и старой печати, Москва 1958, s. 23—24.

wanych w tomie IV i VI katalogu kolekcji Wachramiejewa (D. 155) nie przekazano do Muzeum, jak to wynika ze sprawozdania Muzeum za rok 1909. Podany do kolekcji Szczukina katalog Jacimierskiego objął tylko 488 zabytków, podczas gdy przekazana kolekcja, jak to podają Otčety za lata 1912 i 1914, liczyła 1184 pozycji, z których faktycznie pozostało w dziale rękopisów 949 zabytków³⁴.

Odrębna uwaga należy się kolekcji biblioteki eparchialnej. W przeciwieństwie do pozostałych, jest to — obok muzealnej — kolekcja otwarta, zarezerwowana specjalnie dla wpływów ze zbiorów poklasztornych. W roku 1917 liczyła ona według inwentarza W. Peretza (D. 139)³⁵ — 648 rękopisów, uzupełniana intensywnie szczególnie w latach 1920—1940 zawierała w roku 1958 — 1023 jednostek³⁶. Niepełne są dane o kolekcji Chłudowa (s. 26—27). Obejmuje ona rzeczywiście wyjątkowej wartości literaturę starowierców, liczącą przeszło 100 pozycji, ale nie tylko ona godna jest uwagi. Wśród bowiem 524 jednostek licznie reprezentowane są zabytki pergaminowe XIII—XV w.³⁷ Niekompletne są także dane o bogatej kolekcji klasztoru czudowskiego³⁸, mylna zaś informacja (s. 27), że jej najstarszymi zabytkami są rękopisy XIII w. Zbiór ten posiada również rękopisy XI—XII w., jak np. najstarszy psalterz proveniencji staroruskiej (XI w.), Słowo Hipolita o Antychryście (XII w.). Nie dowiadujemy się też o zawartości kolekcji katedry uspienskiej (D. 142) liczącej 112 jednostek, w tym 17 kodeksów pergaminowych XI—XV w. Przy zbiorach Uwarowa nie uwzględniono szczegółowego opisu pergaminowego kodeksu XIV w., z włączonych do nich zbiorów J. Carskiego (nr 362)³⁹. Wśród danych o przekazanej do GIM w 1920 r. wyjątkowej wartości kolekcji synodalnej (1172 jednostek) zabrakło indeksu rękopisów słowiańskich oraz przeglądu zabytków latopisarskich Biblioteki Synodalnej⁴⁰. W informacji wstępnej nie znalazła się też istotna dla proveniencji poszczególnych jej rękopisów praca N. P. Popowa⁴¹. Mimo stwierdzonych luk, zawartą w repertorium informację o zbiorach GIM należy uznać za pożyteczną, jakkolwiek będąc w ogólnym zarysie poprawną, poskąpiła nam wielu odpowiedzi.

Już wyżej wypadło przy różnych okazjach powoływać się na pominięte w repertorium pozycje. Są wśród nich i takie, których ujawnienie w zbyt sumarycznych opisach bibliograficznych (jak np. D. 2, 8, 81, 82, 94, 99, 107, 157 itd.) wymaga ponownej kwerendy de visu. Wyłania się pytanie, w jakim stopniu repertorium D. Dżaparidze jest bibliograficznie wyczerpujące. Recenzent, dysponujący własną skromną kartoteką oraz świetnie opracowanym kompendium bibliograficznym N. F. Drobienkowej⁴², gotów jest oceniać, że liczba pominiętych pozycji przekracza 100. Bierzymy tu oczywiście za datę zamykającą rok 1955, bowiem w lipcu 1956 r. Dżaparidze oddał swoje repertorium do druku. Większym natomiast sprawcą konieczności uzupełnień stał się w tym przypadku czas, który upłynął od ukazania się repertorium. Ostatnie siedem lat bardzo wydajnie wzbogaciło bibliografię o około 150 pozycji, różnej zresztą wagi.

Pominięte przez autora katalogi, inwentarze rękopisów oraz przewodniki po zbiorach rękopiśmiennych dadzą się podzielić na dwie grupy, z których jedną określa topografia zasobów, a drugą — zakres rzeczowy. Zatrzymując się przy pozycjach dotyczących poszczególnych kolekcji oraz zasobów archiwalnych i bibliotecznych, tytułem przykładu wypadnie wskazać kilka. Z przewodników pominiętych wyjąt-

³⁴ Por. *ibidem*, s. 58.

³⁵ Drukowany w *Библиографическая Летопись*, nie zaś w *Библиографические Известия*, jak mylnie podaje autor.

³⁶ Н. В. Щепкина — Т. Н. Протасева, *о. с.*, s. 50—52.

³⁷ Por. np. pominiętą rozucję Ch. M. Łopariewa (*Описание Хлудовской рукописи № 147, ЧОИДР, 1887, ks. 3 s. 2—18*).

³⁸ Pominięto kodeksy opisane w pracy: *Библиографические материалы А. Попова, ЧОИДР, 1889, ks. 3, № XVIII — Хронографы Чудова монастыря, s. 2—71; № XIX — Сборник белорусский Чудова монастыря; № XX — zob. przur. 10*.

³⁹ О. Бодянский, *Славянорусские сочинения в пергаменном сборнике И. Н. Царского ЧОИДР, 1848, ks. 7, s. 1—60*.

⁴⁰ А. Е. Викторов, *Алфавитный указатель словянских рукописей Московской синодальной библиотеки, Москва 1858; М. Н. Тихомиров, Летописные памятники б. синодального (патриаршего) собрания, Исторические Записки, 1942, nr 13, s. 257—283*.

⁴¹ О возникновению Московской синодальной (патриаршей) библиотеки, *Сборник статей к 40-летию деятельности А. С. Орлова, Ленинград 1934, s. 19—38*.

⁴² *Библиография советских русских работ по литературе XI—XVII в. за 1817—1957 гг., Москва-Ленинград 1961*.

kowo godny uwagi przegląd zasobów do dziejów Rusi XI—XVI w. w CGADA⁴³ oraz przegląd zasobów Centralnego Archiwum Historycznego w Leningradzie⁴⁴. Archiwum tego w ogóle nie odnotowano w repertorium, jakkolwiek posiada również w swych zbiorach zabytki średniowieczne w rękopisach XV—XIX w., wywodzące się z działu rękopisów przy Synodzie, zespołu archiwalnego metropolitów unickich (od 1470 r.) i archiwów podworskich. Dla zbiorów Biblioteki Lenina nie uwzględnił autor przewodnika G. Georgiewskiego, który dając przegląd zasobów rękopiśmiennych Muzeum Rumiancewa, szczególnie dokładnie opisuje rękopisy staroruskie oraz załącza bibliografię katalogów rękopisów⁴⁵. Do informacji wstępnej o Bibliotece AN powinny być trafić wówczas aktualne przeglądy informacyjne zasobów rękopiśmiennych W. Pokrowskiej i E. Bobrowej⁴⁶. Nie uwzględniono w ogóle kolekcji rękopisów staroruskich Ermitażu⁴⁷. Z pola widzenia autora wypadł też szczegółowy opis siedmiu kodeksów pergaminowych XI—XV w. Spb. Biblioteki Publicznej⁴⁸ oraz opis nabytych dla niej w 1913 r. rękopisów staroruskich⁴⁹.

Więcej zauważonych braków dotyczy ośrodków prowincjonalnych, co jest całkowicie zrozumiałe, jeśli zważywszy trudności kwerendy, z jakimi borykać się musiał autor. I tak przy Muzeum w Kazaniu pominięto informacje czasopisma: Kazanskij Muzejnyj Vestnik z lat 1920-ych⁵⁰, szczególnie istotne, jeśli się weźmie pod uwagę, że podane repertorium o rękopisach Muzeum pochodzi z roku 1901 (D. 322). Nie umieszczono też opisu dziesięciu kodeksów eremu Siedmiozernego⁵¹, których los, poza dwoma zabytkami znajdującymi się w Muzeum Kazańskim, jest bodaj nieznanymi⁵². Pod hasłem: Koljazin (s. 66) nie zasygnalizowano inwentarza materiałów aktowych XV—XVI w. klasztoru św. Trójcy⁵³, znajdujących się obecnie w CGADA. Do opisu bibliograficznego (D. 381) nie trafił dalszy ciąg inwentarza zbiorów Uljanowska (Simbirsk) publikowany także w księdze 2 i 3 wydawnictwa: Kraj Iljiča (Kazań 1927, 1928) i obejmujący m. in. rękopisy XVII—XVIII w., wywodzące się ze starszej tradycji. Nie zanotowano też tomów II i III katalogu zbiorów rękopiśmiennych miasta Orła (D. 341b)⁵⁴. Nie znalazł się w repertorium aktualny przegląd zasobów rękopiśmiennych Biblioteki Uniwersyteckiej w Saratowie⁵⁵ ani też przegląd rękopisów staroruskich nabytych w kraju zaoneżskim w latach 1948—1949⁵⁶. Mimo bardzo

⁴³ Обзор документальных материалов Центрального Государственного Архива Древних Актов по истории СССР периода феодализма XI—XVI вв., сост. В. Н. Шумилин под ред. М. Н. Тихомирова, Москва 1954.

⁴⁴ М. Ахун — В. Локовский — С. Розанов — А. Шилов, Архивы СССР, Ленинградское отделение Центрального Исторического Архива, Путеводитель по фондам, Ленинград 1933.

⁴⁵ Г.П. Георгиевский, Отдел рукописей, в książce: Государственный Румянцевский Музей, Путеводитель, т. I, Библиотека, Москва-Петроград 1923, s. 159—237.

⁴⁶ Zob. Труды Библиотеки АН СССР и Фундаментальной Библиотеки Общественных Наук АН СССР, т. II, 1955, s. 52—65.

⁴⁷ Zob. О. Е. Вольценбург, Библиотека Эрмитажа, Ленинград 1940, s. 18—21, 28—32, 42—44, 60—61 oraz В. М. Малышев, Заметки о рукописных собраниях Ленинграда, Труды ОДРЛ 7(1949), s. 455—456.

⁴⁸ П. А. Лавровский, Описание семи рукописей Имп. С. Петербургской Публичной Библиотеки, ЧОИДР, 1858, ks. 4, s. 1—90.

⁴⁹ Д. И. Абрамович, Сведения о приобретениях отдела рукописей в 1913 году, Сборник Российской Публичной Библиотеки, I, Петербург, s. 1—120.

⁵⁰ Inwentarz rękopisów zob. А. И. Никифоров, Музей и рукопись, Казанский Музейный Вестник, 1920, nr 3—4.

⁵¹ Г. З. Кунцевич, Заметка о рукописях Седмозерной Пустыни Казанской губ., Изв. ОРЯС, 1902, ks. 4, s. 346 n.

⁵² Рог. А.И. Рогов, Русские рукописи Государственного Музея Татарской АССР в Казани, Археологический Ежегодник, 1959, wyd. 1960, s. 311.

⁵³ Описи древним грамотам и другим документам хранящимся в архиве троцкого Колязина монастыря, Тверь 1891.

⁵⁴ И. Е. Евсеев, Описание рукописей хранящихся в орловских древнехранилищах, z. 1, Орел 1905 (nie zaznaczono, że jest to nadbitka z czasopisma: Орловские Епархияльные Ведомости) z. 2, 1906; z. 3, 1907, (nadbitka z: Сборник Орловского Церковного Историко-Археологического Общества за 1907 г.).

⁵⁵ Ю.А. Кузнецова, Коллекции Отдела рукописей, древних и редких книг Научной Библиотеки СГУ, Ученые Записки Саратовского Гос. Университета им. Н.Г. Чернышевского 17 (1947), s. 271—282.

⁵⁶ Д. Дмитриев, Археологические экспедиции в Заонежский район Карело-Финской ССР, Доклады и Сообщения Филологического Института Ленинградского Государственного Университета им. А.А. Жданова, 1951, z. 1, s. 287—290.

gruntownej kwerendy obfitującego w przeglądy zasobów rękopiśmiennych wydawnictwa: Trudy Otdela Drevnerusskoj Literatury, wyjątkowo tylko i tu stwierdzamy brak: pominięcie opisu kodeksów Biblioteki Okręgowej w Wołogdzie oraz rękopisów nabytych w okręgu archangielskim⁵⁷. Jeśli chodzi o nieliczne zabytki słowiańskie w zbiorach obcych, to przykładowo wskazać należy jako pominięte: katalog biblioteki w Jerozolimie⁵⁸ i opis leksykonów słowiańskich biblioteki w Oksfordzie⁵⁹.

Omówione wyżej luki w bibliografii pozycji notujących poszczególne kolekcje i zasoby są wynikiem trudności obiektywnych. Inaczej przedstawia się sprawa, gdy chodzi o katalogi i przeglądy w zakresie rzeczowym, które omawiają zabytki różnych zbiorów, stanowiące czy to jeden gatunek piśmiennictwa (np. latopisy, żywoty), czy też podstawę rękopiśmienną jednego lub kilku dzieł, pozostających w jednym kręgu tematycznym. W przeciwieństwie do pozycji „topograficznych”, którym wyznaczono, słusznie zresztą, główne miejsce w repertorium, opracowaniom tematycznym nie udzielono należnego miejsca. Znalazły się one w rozdziale wstępnym, grupującym wszelkiego rodzaju kompendia pomocnicze, tymczasem wydaje się, że repertorium zyskałoby wiele, gdyby odrębny rozdział poświęcono właśnie katalogom i przeglądom tematycznym z uwagi na ich wysoką użyteczność dla warsztatu badawczego.

W tym dziale braki są bardzo pokaźne, tym bardziej że autor nie zamierzał przeprowadzać tutaj wyczerpującej kwerendy. Poza wymienionymi już w innym związku, pozwolimy sobie zwrócić uwagę na niektóre tylko. I tak należy wymienić przegląd dzieł ojców kościoła w piśmiennictwie staroruskim⁶⁰, wykaz słowiańskich rękopisów Nowego Testamentu⁶¹, przegląd literatury religijnej⁶². Nie znalazły się też w repertorium tak kapitalne dzieła, jak ewidencja literatury przekładowej na Rusi Kijowskiej i Moskiewskiej, zawierająca szczegółowe dane o licznych rękopisach⁶³, dalej analityczny przegląd zasobów w archiwach Rusi XIV—XV w.⁶⁴, wreszcie bogata w informacje o kodeksach latopisarskich monografia D. S. Lichaczowa⁶⁵ oraz przegląd rękopisów do dziejów Rusi w zbiorach Biblioteki Publicznej w Leningradzie⁶⁶. Wymienić należy także katalog rękopisów medycznych kolekcji W. F. Gruzdewa⁶⁷, opis rękopisów z tekstami żywotów książęcych⁶⁸, pracę I. M. Smirnowa w części drugiej poświęconą przeglądowi rękopisów słowiańskiego przekładu Paterykonu Synajskiego⁶⁹. Zabrakło kapitalnego dzieła A. Popowa zawierającego szczegółowy opis rękopisów różnych redakcji chronografów proveniencji ruskiej⁷⁰,

⁵⁷ В. И. Малышев, Отчет об археографической командировке 1950 г., Труды ОДРЛ 8 (1951), s. 312—378.

⁵⁸ Α. Παπαδόπουλος-Κεραμέυς, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, ἤτοι Κατάλογος . . . , t. I—V, Πετρούπολις 1891—1915; rękopisy słowiańskie t. II, s. 720—723; t. III, s. 24, 66; t. IV, s. 167, 301, 354, 365, 391, 392, 396; t. V, s. 411.

⁵⁹ J. Simmons — B. Unbeggann, Slavonic Manuscript Vocabularies in the Bodleian Library, Oxford Slavonic Papers 2 (1951), s. 119—127.

⁶⁰ А. С. Архангельский, Творения Отцов церкви в древнерусской письменности. Обзор рукописного материала, ЖМНП, 1888, cz. 157 — июль, s. 1—49; cz. 258 — август, s. 203—295.

⁶¹ С. R. Gregory, Textkritik des Neuen Testaments, t. II, Leipzig 1902, s. 733—743.

⁶² Филарет (Гумилевский), Обзор русской духовной литературы 862—1863, t. I—II, Санкт Петербург 1884.

⁶³ А. И. Соболевский, Особенности русских переводов домонгольского периода, в jego książce: Материалы и исследования в области славянской филологии и археологии, Санкт Петербург 1910, s. 152—177, oraz także, Переводная литература Московской Руси XIV—XVII в. Библиографические Материалы, Сб. ОРЯС 74 (1903) nr 1.

⁶⁴ Л. В. Черепнин, Русские феодальные архивы, t. I—II, Москва 1948—1951.

⁶⁵ Русские летописи, Москва-Ленинград 1947.

⁶⁶ Н. Н. Розов, Материалы по истории нашей страны в русских рукописных фондах Государственной Публичной Библиотеки им. М.Е. Салтыкова-Щедрина в Ленинграде, Вопросы Истории, 1953, nr 6, s. 170—174.

⁶⁷ В. Ф. Груздев, Русские рукописные лечебники, Ленинград 1946, s. 53—70.

⁶⁸ Н. Серебрянский, Древнерусские княжеские жития. Обзор редакции и тексты, ЧОИДР, 1915, ks. 3 (i nadbitka), s. 165—186.

⁶⁹ И. М. Смирнов, Синайский патерик в древнеславянском переводе, Исследование в 3 частях, Сергиев Посад 1917.

⁷⁰ А. Попов, Обзор хронографов в русской редакции, t. I—II, Москва 1866—1869; uzupełnienia, m. in. wiadomości o rękopisach chronografów, zob. С. Розанов, Заметка по вопросу о русских хронографах, ЖМНП, 1904, cz. 351 — январь, s. 92—136.

przeglądu podstawy rękopiśmiennej utworów Cyryła z Turowa⁷¹. Nie sposób pominąć opisu dwunastotomowego zbioru oryginalnych i tłumaczonych utworów staroruskiego piśmiennictwa kościelno-religijnego: imponującej imprezy edytorskiej połowy XVI w.⁷²

Nie mnożąc tego wykazu należy jednocześnie zaznaczyć, że i cytowane przez D. Dżaparidzego katalogi i przeglądy tematyczne niewiele mówią czytelnikowi w tych przypadkach, gdzie nie sam tytuł, a dopiero informacja uzupełniająca czyni zawartość pozycji w pełni czytelną. Tak jest np. w przypadku wyczerpujących przeglądów, które omawiają zachowane rękopisy staroruskich utworów literackich XI—XVII w. (D. 64, 65). Tym niemniej serwis informacyjno-bibliograficzny części wstępnej należy uznać za bardzo cenne dopełnienie repertorium.

Pomysł autora, aby wprowadzić doń kompendia pomocnicze niezbędne dla badaczy rękopisów, jest nader owocny. Postulowaliśmy jedynie wzbogacenie zestawu bibliograficznego. Wyodrębnić należałoby inwentarze księgozbiorów XV—XVII w. Oprócz cytowanych dwóch (s. IX) warto by uwzględnić inwentarz biblioteki Stroganowych, inwentarze poszczególnych klasztorów⁷³. Godnymi uwagi pozycjami są: katalog 460 rękopisów utraconych w 1812 r.⁷⁴, repertorium zabytków piśmiennictwa południowo-słowiańskiego IX—XII w.⁷⁵, zawierające obszerny przegląd katalogów i opisów poszczególnych rękopisów kompendium M. Speranskiego⁷⁶. Pożyteczne byłoby uwzględnienie prac poświęconych metodom i praktyce oraz dziejom katalogowania rękopisów, jak np. wciąż aktualne postulaty W. N. Peretza⁷⁷, inicjatywa inwentaryzacji wszystkich rękopisów staroruskich N. K. Nikolskiego (oparta na imponującym owocu jego czterdziestoletniej pracy — na liczącej 175 000 fiszek kartotece, która gromadzi dane o wszystkich rękopisach z tekstami utworów XI—XVII w.⁷⁸), instrukcja inwentaryzacji rękopisów staroruskich Biblioteki Lenina⁷⁹, charakterystyka metod katalogowania rękopisów średniowiecznych w XIX w. na przykładzie katalogów A. Wostokowa, P. Strojewa, E. I. Sokołowa⁸⁰. Dzieje bibliotekarstwa na Rusi reprezentowane wyłącznie pracą N. Zarubina (D. 113), zawierającą przy tym opisy niektórych kodeksów średniowiecznych, warto uzupełnić pracą E. Szamurina⁸¹. Do dziejów produkcji książki

⁷¹ И. П. Еремин, Литературное наследие Кирила Туровского. Археографический обзор, Труды ОДРЛ 11 (1955), s. 342—367.

⁷² Описание Великих Четых-Миней Макария, митрополита всероссийского, А.В. Горского и К.И. Невоструева с предисловием и дополнением Е.В. Барсова, ЧОИДР, 1884, ks. 1, s. 1—64; 1886, ks. 1, s. 65—184.

⁷³ Н. Г. Богданова, Книжные богатства Стrogановых в 1578 г., w: Sertum bibliologicum в честь президента Русского Библиологического Общества проф. А.И. Малеина, Петербург 1922, s. 277—284 oraz А. Введенский, Библиотека и архив у Стrogановых в XVI—XVII вв., Север, [Вологда] 1923, ks. 3—4, s. 69—115; wykaz 2692 zabytków zawiera Опись книгам в степенных монастырях находившимся составленная в XVII в. с предисловием В. Ундольского, ЧОИДР, 1848, ks. 6 (przedruk w prasie: Игнатий архиепископ воронежский и задонский. История о расколах в церкви российской, Санкт Петербург 1862, s. 253—305).

⁷⁴ В. Н. Каразин, Каталог славянорусских рукописям погибшим в 1812 году профессора Баузе, ЧОИДР, 1862, ks. 2, s. 45—79.

⁷⁵ И. И. Срезневский, Девятое повременное обозрение с заметками о памятниках доселе бывших неизвестными, Санкт Петербург 1865. D. Dżaparidze cytuje niestety bez komentarza podobne repertorium I. I. Srezniewskiego (D. 43), będące przeglądem zabytków staroruskich XI—XIV w. i ich podstawy rękopiśmiennej.

⁷⁶ История древней русской литературы. Пособие к лекциям в университете. Введение. Киевский период, Москва 1920.

⁷⁷ К вопросу о рациональном описании древних рукописей, Труды Тверского областного археологического съезда, Тверь 1905.

⁷⁸ Zob. Известия Российской АН, ser. VI, 13 (1919) cz. 1, s. 47 n. Omówienie tej bezcennej, pozostającej niestety w rękopisie prasie, zob. В.Ф. Покровская, Картотека академика Н. К. Никольского, Труды Библиотеки АН СССР, т. I, Москва-Ленинград 1948, s. 142—150.

⁷⁹ Сборник инструкции отдела рукописей. Учет и обработка рукописных фондов, под ред. Е. Н. Кошиной, Москва 1955, s. 137—179.

⁸⁰ М. Н. Шобухов, Описание документальных материалов в архивах дореволюционной России, Москва 1955, s. 6—30.

⁸¹ Очерки по истории библиотечно-библиографической классификации, т. I, Москва 1955, szczególnie s. 275—319.

rękopiśmiennej wymienić wypada prace P. Simoni⁸² i F. I. Titowa⁸³. W zestawie bibliograficznym pomocy warsztatowych nie do pominięcia są prace o fałszerstwie rękopisów i dokumentów aktowych⁸⁴; prace poruszające kryteria klasyfikacji językowej rękopisów słowiańskich⁸⁵.

Z zakresu nauk pomocniczych wykaz ten można by wzbogacić oczywiście dalszymi pozycjami. Rezygnując z tego, nie sposób wszakże pominąć konieczności odrębnego potraktowania katalogów i przeglądów rękopisów iluminowanych. D. Dżaparidze odnotował co prawda trzy pozycje bibliograficzne z tej dziedziny (D. 86—88), osobliwość tego zagadnienia uszła jednak uwadze przy kwerendzie. Stąd też nie wprowadził np. do swego repertorium pozycji inwentaryzujących zabytki iluminowane Biblioteki Sołowieckiej, Ławry Troice-Siergiejewskiej, kolekcji A. Uwarowa⁸⁶ oraz pomocy istotnych dla określenia czasu i miejsca pochodzenia rękopisu, jak np. studia F. I. Busłajewa o ornamentyce i A. N. Swirina o miniaturze staroruskiej⁸⁷.

Z uznaniem trzeba przyjąć ożywienie repertorium podobiznami kilku rękopisów. Towarzyszącym im podpisom należy się kilka słów sprostowania. Słynny pergaminowy kodeks Sylwestra z 41 miniaturami (tabl. 2) przechowywany jest nie w Bibliotece Lenina, lecz w CGADA pod numerem 53 w dziale rękopisów biblioteki „Drukarni Synodalnej”, o czym zresztą po części informuje autor w innym miejscu (s. 39). Dokumenty dwińskie (tabl. 3) pochodzą nie z XIV, lecz XV w.⁸⁸ Także reprodukowana strona z Topografii Chrześcijańskiej Kosmasa Indicopleustesa (tabl. 5) pochodzi z rękopisu nie XIV w., lecz połowy XVI w.⁸⁹ Autograf żywota Awwakuma (tabl. 8a) nie należy do Biblioteki Publicznej w Leningradzie, lecz pochodzi ze słynnej kolekcji zabytków piśmiennictwa starowierców W. G. Drużynina (nr 746, dawniej 790), zakupionej w 1918 r. do działu rękopisów Biblioteki AN. Szkoda, że w podpisach nie podano daty obu autografów nieugiętego protopopa: żywotu własnego pisanego w latach 1672—1673 (tabl. 8a) oraz supliki (tabl. 8b) do cara z 1664 r. W sumie jednak w opisach bibliograficznych spotyka się wyjątkowo mało nieścisłości⁹⁰. Również do rzadkości należą omyłki drukarskie, co ze względu na niełatwy skład drukarski należy uznać za sukces znanego wydawnictwa holenderskiego Mouton et Co.

⁸² Опыт сборника сведений по истории и технике книгопереплетного художества на Руси преимущественно в допетровские время с XI по XVIII столетие включительно. Тексты-материалы-снимки. Собрал и примечаниями снабдил П. С им о н и, Санкт Петербург 1903 (Изд. Общества любителей древней письменности, № 122) oraz tegoż autora: К истории обихода книгописца, переплетчика и икононого писца при книжном и иконном строении. Материалы для истории техники книжного дела и иконописи извлеченные из русских и сербских рукописей и других источников XV—XVIII столетий, z. 1, Санкт Петербург 1906 (Памятники древней письменности и искусства, № 161).

⁸³ Очерки по истории книгописания и книгопечатания, z. 1, Русское книгописание XI—XVIII вв. (с LXXIV рисунками), Киев 1910; nadbitka z czasopisma Искусство и печатное дело, 1910).

⁸⁴ Por. np. М. Н. С п е р а н с к и й, К истории русских рукописных подделок, Доклады АН СССР, Ленинград 1928, nr 9. Szerzej tenże, Русские подделки рукописей в начале XIX века, Проблемы Источниковедения 5 (1956), s. 44—101, oraz А. В в е д е н с к и й, Фальсификация документов в Московском государстве XVI—XVII вв., ibidem 1 (1933), s. 85—109.

⁸⁵ Por. np. А. Е. К р и м с к и й, Деяки непевни критерії для діалектологічної класифікації староруських рукописи, Науковий збірник посвящений проф. М. Грушевському, Львів 1906.

⁸⁶ В.П. Д е н и к е, Миниатюры рукописей Соловецкой Библиотеки, Казанский Библиофил, 1921, nr 2, s. 24—31; Ю. О л с у ф ь е в, Опись лицевых изображений и орнамента книг ризницы Троице-Сергиевской Лавры, Сергиев 1921; Е.К. Р е д и н, Лицевые рукописи собрания гр. А.С. Уварова, Древности-Труды Московского Археологического Общества 20 (1904) z. 1; 21 (1907) z. 2. Por. też Н.П. С ы ч е в, Инструкция для описания миниатюр, Петербург 1922; na s. 21—22 bibliografia prac omawiających inwentaryzację staroruskich rękopisów iluminowanych.

⁸⁷ Ф. И. Б у с л а е в, Исторические очерки по русскому орнаменту в рукописях, Петроград 1917 (zob. również jego Сочинения, t. III, Ленинград 1930); А. Н. С в и р и н, Древнерусская миниатюра, Москва 1950.

⁸⁸ Грамоты Великого Новгорода и Пскова, Москва-Ленинград 1949, nr 200, 254.

⁸⁹ Najstarszy rękopis staroruski Topografii, przełożonej bez wątpienia w dobie przedmongolskiej, jest dopiero zabytkiem XV w.; por. Е. К. Р о д и н, Христианская топография Козьмы Индикополова по греческим и русским спискам, cz. 1, Москва 1916.

⁹⁰ Np. błędny opis bibliograficzny przewodnika CGADA (D. 197). Redaktorem t. II jest A. I. Jakowlew, a nie A. I. Andrejew. Ten ostatni natomiast recenzował t. I w czasopiśmie Советская Книга, 1947, nr 4, s. 59—60. Na s. 69 błędna informacja, że zbiory nowogrodzkiej katedry św. Zofii znajdują się obecnie w GIM, podczas gdy na s. 49 prawidłowo podano, że w zbiorach Biblioteki Publicznej w Leningradzie.

Jakkolwiek w dokonanym wyżej omówieniu wypadło zatrzymać się przede wszystkim na brakach, należy podkreślić, że jedyne jak dotychczas w swoim rodzaju kompendium D. Dżaparidzego pozostaje wysoce użytecznym wyposażeniem warsztatu slawisty. Dając charakterystykę repertorium i uzupełniając jego serwis informacyjny, recenzent pragnął ułatwić czytelnikowi korzystanie z pracy, która mimo wszystkich swoich braków jest niezaprzeczalnym świadectwem rozległych umiejętności heurystycznych i wytrwałości w zmuśnym wysiłku jej autora. Rozbudowa i reedycja omówionego kompendium byłaby nader pożądana.

Remarques au sujet de la bibliographie des catalogues de manuscrits slaves

En marge de l'ouvrage de David Dżaparidze, *Mediaeval Slavic Manuscripts. A Bibliography of Printed Catalogues*. Ed. The Mediaeval Academy of America. Cambridge, Massachusetts 1957, pp. XII+134, 9 tabl.

L'auteur examine en détail l'utilité de l'ouvrage de D. Dżaparidze du point de vue de sa valeur actuelle, de l'étendue de son domaine thématique et chronologique, et enfin — de la mesure dans laquelle ont été effectuées les enquêtes bibliographiques. Tout en reconnaissant comme positive l'application à cette bibliographie d'un arrangement géographique et topographique, l'auteur estime nécessaire l'appropriation des informations à l'état actuel, ce qui paraît indispensable, vu les changements survenus, ne serait-ce que dans la localisation en URSS, après 1917, des plus riches collections de manuscrits slaves. Il aurait fallu d'autre part consacrer dans l'introduction à la bibliographie plus de place aux catalogues et revues thématiques de manuscrits, vu l'utilité que cela présenterait dans les recherches des médiévistes. M. D. Dżaparidze n'a point attribué à la notion de „manuscrits médiévaux” la signification généralement admise. Sa bibliographie concernant surtout les manuscrits vieux-russes, contient des catalogues des monuments littéraires jusqu'au XVIIe siècle inclusivement, en tenant compte également des manuscrits des XVIIIe et XIXe siècles représentant les traditions plus anciennes. Les pays slaves appartenant à la culture littéraire latine ont été traités subsidiairement et d'une manière peu précise.

L'auteur propose plusieurs compléments indispensables. Il trouve que M. Dżaparidze n'a point traité les catalogues d'une manière uniforme. En dehors des données bibliographiques, on note uniquement ça et là des informations plus précises. Ainsi, il est indispensable d'examiner chaque titre de visu, et de prendre en considération systématiquement les comptes rendus critiques, dont nombre apportent des corrections aux catalogues publiés. Tout chercheur serait reconnaissant à M. Dżaparidze, si pareilles informations étaient jointes aux catalogues. On note également certaines omissions en ce qui concerne les bibliothèques. D'une manière particulièrement circonstanciée l'auteur traite des collections du Musée historique d'Etat à Moscou. Les 700 titres bibliographiques environ notés par M. Dżaparidze pourraient bien être complétés par plus de cent suivants, et cela en tenant compte uniquement des catalogues et publications analogues parues avant 1956. L'auteur en cite beaucoup dans les notes, en voulant faciliter de cette manière au lecteur l'emploi de ce compendium, jusqu'à présent unique en son genre. Malgré ses lacunes la bibliographie discutée constitue une aide indispensable parmi les ouvrages de référence d'un slaviste.